

Aliya İzzetbegoviç'te İslam Düşüncesinin Yenilenmesi

 HİLMİ KARAAĞAÇ^a

Geliş Tarihi: 17.05.2019 | Kabul Tarihi: 20.07.2019

Öz: Son iki asır Müslüman toplumlarında geri kalmışlık, açlık, sefalet, çekişme ve iç karışıklıklar hüküm sürmektedir. Kendilerini idare etmekten aciz düşmüşlerdir. Bu durum “Müslüman toplumların sefaletinin sebebi nedir? Mevcut sefaletten kurtuluş yolları nelerdir?” sorularını gündeme getirmiştir. Bazı düşünürler bu soruya kurtuluş İslam’dadır şeklinde cevap vermişlerdir. Buna göre Müslümanlar İslam ile irtibatları zayıfladığı için geri kalmışlardır. Bu irtibat yeniden ve güçlü bir şekilde tesis edildiğinde İslam ümmeti yitirdiği gücüne kavuşacaktır. Çünkü İslam, müntesiplerini harekete geçirecek dinamizmi verebilecek mükemmelliktedir. Aliya İzzetbegoviç, son asır İslam dünyasının yetiştirdiği önemli düşünür ve siyaset adamlarındandır. Birçok Müslüman mütefekkirin yaptığı gibi o da Müslümanların gerileme nedenleri ve çıkış yolları üzerine yoğunlaşmıştır. Bu çalışmada İzzetbegoviç’in eserlerinden hareketle onun kurtuluş reçetesi olarak takdim ettiği dini düşüncenin tecdidi veya İslami yeniden doğuş önerisi ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Aliya İzzetbegoviç, Bosna-Hersek, din, İslam, tecdid.

^a AHBVÜ, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü
hlm.karaagac@gmail.com

Renewal of Religious Thought in Alija Izetbegović

Abstract: For the last two centuries, underdevelopment, hunger, poverty, internal disturbance and confusion reign in Muslim societies. They have become unable to rule themselves. This situation makes the questions “what is the cause of the misery of Muslim societies, what are the ways of salvation from the current misery?” a current issue. Accordingly, Muslims fell behind because of a weakening contact with Islam. Once this connection is reestablished and instituted firmly, Islamic ummah will have its lost power. Because Islam is perfect that can give dynamism to mobilize its followers.

Izetbegovic is one of the major thinkers and statements of the last century that the Islamic world ever produced. As many Muslim thinkers did, he also has concentrated on the causes of decline and solutions. In this study, renewal of religious thought which he presented as salvation or his proposal of Islamic revival will be put forth based on the works of Izetbegovic.

Keywords: Alija Izetbegović, Bosnia-Herzegovina, religion, Islam, renewal.

© Karaağaç, Hilmi. “Aliya İzzetbegović’te İslam Düşüncesinin Yenilenmesi.” *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 19 (2019), 35-53.

Giriş

İslam, Allah (cc) tarafından Hz. Muhammed'e 610 - 632 yılları arasında nazil olunan ve onun insanlara tebliğ ettiği son ilahi dindir. Yeni dinin verdiği dinamizm vahyin ilk şahitleri olan sahabenin iç ve dış dünyasını değiştirmiş, sahip oldukları cahiliye çukurundan kurtararak onlara yeni bir kimlik ve kişilik kazandırmıştır. Kazanılan bu kimlik aslında yeni bir misyonu da yüklenmek demektir: *el-emri bil-ma'ruf ve'n-nehyi ani'l-münker*. Yani benimsenen ve kabul edilen iyilikleri ve hakikatleri başkalarına aktarmak, onları içinde buldukları cehaletten ve kötülüklerden kurtarmak. Bu misyon İslam'ın çok kısa sayılabilecek bir zaman zarfında geniş bir coğrafyaya yayılmasına neden olmuştur.

Hz. Muhammed'in liderliğinde hızla yayılan İslam'ın, onun sağlığında iken Arap yarımadasının en büyük gücü haline geldiği görülür. Onun vefatından sonra ki dört halife döneminde de (632-661) İslam'ın yayılışı aynı ivmeyle devam etti. Bu dönemde Suriye, Filistin, Irak, Mısır, İfrıkıya, Kıbrıs, İran ve Horasan bölgeleri İslam topraklarına katıldı. Peş peşe kurulan Emeviler, Abbasiler, Selçuklular, Osmanlı İmparatorluğu ile farklı coğrafyalarda Müslümanlar tarafından kurulan irili ufaklı birçok devletin katkısıyla İslam on sekizinci asra kadar dünyaya hükmeden, şehirler ve medeniyetler inşa eden yegane güç oldu. Bu süreçte İslam Afrika, İspanya, Anadolu, Balkanlar, Endonezya ve Hindistan'da benimsendi, Avrupa ve Çin'in iç bölgelerine kadar uzandı.

İslam'ın nüzülüyle başlayan yayılması ve ilerleyişi XVIII. yüzyılla birlikte duraklamaya ve gerilemeye başladı. Müslümanlar bir taraftan sahip oldukları toprakları kaybettiler. Diğer taraftan da bağımsızlıklarını yitirerek siyasi, iktisadi ve kültürel bakımdan Batılı devletlerin nüfuzu altına girmeye başladılar. Hindistan'ın İngiltere tarafından işgali ile Birinci Dünya Savaşına kadar olan dönem uzun İslam tarihinin karanlık gecesi ve Müslüman toplumlarının en alçak noktası oldu. 1918 sonlarında neredeyse bağımsız hiçbir Müslüman ülkesi kalmadığı gibi

Müslüman olmak esir, fakir ve cahil olmakla eşdeğer bir görünüm arz etti.¹ Devamlı hareket ve inşa faaliyetlerinde bulunmayı, ahiret için hazırlanmakla birlikte dünyayı inşa, ıslah ve imarı, zulme karşı direniş ve mücadeleyi emreden İslam'ın müntesiplerine gereksiz bir sükûnet, atalet, uyku ve teslimiyet havası hakim oldu. Son iki asırda İslam dünyası mazisindeki etkin özne rolünü kaybederek kabul edilemez uyku komasına girmiştir. Belki de daha vahimi tuhaf bir şekilde kendi değerlerinden uzaklaşmış, buna ilave olarak bu uzaklaşmadan doğan boşluğu da dolduramamıştır.²

Güçlü ama aynı zamanda da emperyalist Batı karşısında içinde bulunulan içler acısı durum, Müslüman mütefekkirleri, ilim adamlarını ve siyasileri çıkış yolları aramaya; askeri, siyasi, ilmi, iktisadi ve içtimai alanlar başta olmak üzere birçok alanda ıslah ve yenilenme teşebbüslerine yöneltmiştir. İlk dönemlerde çıkış yolunun Batı'ya adapte olmaktan geçtiğine inanılarak Batı'ya doğru bir sempati ve hayranlık beslenmiştir. Ancak Batılı güçlerin İslam coğrafyasına yönelik hasmane tutumu zamanla Batı'nın bilgi ve teknolojisinden istifade etmekle birlikte asıl kurtuluşun İslam'da olduğunu, sahip olunan İslam tasavvurunun ıslah ve yenilenmesinden geçtiğini ileri sürmüşlerdir.³ Cemâleddin-i Efgânî (1839-1897), Muhammed Abduh (1849-1905), Reşid Rıza (1865-1935), Filibeli Ahmed Hilmi (1865-1914), Mehmed Akif (1876-1936) ve Muhammed İkbal (1876-1938) bu düşüncenin ilk mümessilleridir.

Devlet adamlığı ve bilge kişiliğinin yanı sıra ülkesine yönelik yürütülen soykırıma karşı sergilediği destansı mücadelesiyle bilinen Aliya İzzetbegoviç⁴ sorunun kaynağını Müslümanların

¹ Aliya İzzetbegoviç, *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları* (çev. Rahman Ademi), İstanbul: Fide Yayınları, 2014, s. 29-30.

² Engin Çağman, "Aliya İzzetbegoviç'e Göre İslam Dünyasının Gerileme Sebepleri ve Çağdaşlık", *Hece Aylık Edebiyat Dergisi Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç Özel Sayısı*, 11 (2016), 571.

³ M. Sait Özervarlı, *Kelâm'da Yenilik Arayışları (XIX. Yüzyıl Sonu-XX. Yüzyıl Başı)*, İstanbul: İsam Yayınları, 1998, s. 32-40.

⁴ Aliya İzzetbegoviç 1925'te Bosna-Hersek'in Bosanski Samaç ilinde doğdu. Saraybosna'da Hukuk eğitimi gördü ve avukat olarak çalıştı. Gençliğinden

İslam'dan uzaklaşması olarak tespit etmiştir. Ona göre sahip olduğu inanç, ibadet ve ahlak yapısıyla İslam her dönem güncelliğini koruyan, hareket ve mücadeleyi şart koşan, maddi ve ruhani olanı dengede tutan mükemmel bir dindir. İslam'ın müntesiplerinin ona sarıldıkları müddetçe geride kalmaları mümkün değildir. Geri kaldılarsa bu İslam'la irtibatlarını gevşettikleri içindir. Bu durumda kurtuluşu sağlayacak çözüm yolu İslam'a yeniden dönerek onunla yeniden doğuştur.

Dini Düşüncenin Tecdid, Tanımı ve Gerekçeleri

Arapça asıllı bir kelime olan *tecdid* "yenileme, yenilenme, tazeleme" demektir. Tecdid; eskiyen, bozulup çürümek suretiyle asıl özünü kaybeden bir şeyi, nesne ya da düşünceyi ilk durumundaki taze haline döndürme çabasını ifade eder.⁵ Son iki asırda İslam dünyasının gündeminde olan ve *dini tecdid*, *dinde tecdid* ve *dini düşüncede tecdid* tabirleri ile ifade edilen yenilenme düşüncesi iki farklı forma sahiptir. Bunların ilki, inananların zaman içerisinde zayıflayarak kopma aşamasına gelen İslam ile irtibatlarının yeniden tesis edilmesi, dinin müntesiplerine geçmişte verdiği dinamizmi tekrar verecek şekilde onların hayatlarında aktif bir pozisyona bu gün ve gelecekte sahip olmasının sağlanması çabasıdır. Burada yenilenme din ile dindarlar arasında mevcut bulunan ancak zamanla çeşitli faktörlerin etkisiyle zayıflayarak gevşeyen irtibatın sağlamlaştırılması ve güçlendirilmesidir.⁶ Tanzimat'ın ilanıyla başlayan söz konusu süreçte

itibaren İslami çalışmalara ve Müslümanların sorunlarına ilgi gösterdi. 1946 yılında Genç Müslümanlar Örgütüne üye olmaktan üç yıl hapse mahkum edildi. 1983 yılında görüşleri nedeniyle 14 yıl hapse mahkum edildi ve cezasının beş yılını hapiste geçirdi. Yugoslavya'nın dağılma sürecinde Demokratik Eylem Partisi (SDA)'ni kurdu ve genel başkan seçildi. Kominist yönetimin çökmesiyle birlikte yapılan ilk seçimde Bosna-Hersek Cumhuriyeti Devlet Başkanı seçildi. Sırp ve Hırvatlara karşı yapılan ve 1995'te Dayton Anlaşmasıyla sona eren bağımsızlık savaşına liderlik yaptı. 1996'da yapılan seçimlerde üçlü başkanlık konseyine seçildi. 2000 yılında sağlık sorunları nedeniyle başkanlık görevinden ayrıldı. 19 Ekim 2003 tarihinde vefat etti. Dilimize çevrilen eserleri: *İslam Deklarasyonu*, *Doğu Batı Arasında İslam*, *Tarihe Tanıklığım*, *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*, *Konuşmalar*, *Köle Olmayacağız*, *Özgürlüğe Kaçışım*'dir.

⁵ Muammer Esen, "Dini Düşüncede Tecdid", *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 7/2 (2009), 39.

⁶ Tahsin Görgün, "Tecdid", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XL, 234.

İslam ümmetinin karşı karşıya olduğu sorunların İslam'ın inanç, ahlak, yaşayış ve siyasete ait esaslarının tam olarak tatbik edilmesi ile üstesinden gelinebileceği ileri sürülmüştür.⁷ İkincisi ise dinin değişmez temel sabitelerine ilişkin yorum ve değerlendirmelerimizden vakıya ters düşenleri değiştirerek onları vakıya uygun düşecek ve hayatiyetini devam ettirebilecek şekilde yeniden yorumlamaktır.⁸ Söz konusu yenilenme muhaliflerinin anladığı ve itiraz ettikleri gibi dinin vahiy mahsulü olan sabitelerinin çıkarılarak yerine yenilerinin ilave edilmesi değildir. Zira din başka, insanların dinden anladıkları ise başkadır. Din, akıl sahiplerini peygamberin bildirdiği gerçekleri benimsemeye çağıran ilahi kanun olarak tanımlanır.⁹ Burada da görüldüğü üzere dinin kaynağı ve sahibi Allah olduğundan O'ndan başkasının değiştirme ve yenileme imkan ve yetkisi bulunmamaktadır. Tecdidin bu ikinci formunda ifade edilen insanların dini uygulama, anlayış ve yorumlayışlarından gerekli görülenlerin yenilenmesidir.¹⁰ Dini nasların anlaşılmasında başta siyasi ve kültürel coğrafya, bilimsel ve teknolojik yapı, ihtiyaç ve problemler ile düşünsel hazır bulunuşluk olmak üzere çok sayıda faktörün etkisi bulunmaktadır. Aradan geçen uzun zaman dilimlerinde söz konusu bu faktörlerdeki değişme önceki kanaatlerin de güncellenmesini ve yenilenmesini zorunlu kılmaktadır.

Aliya İzzetbegoviç'in dini tecdid, dini düşüncenin yenilenmesi veya İslami yeniden doğuş olarak ifade ettiği yaklaşımı tecdidin bu iki formundan ilkinde tekabül eder. İzzetbegoviç, özelde lideri olduğu Boşnak toplumunu genelde ise tüm İslam alemini yeniden inşa etmeyi hedefleyen Müslüman bir siyaset

⁷ Vahdettin Işık, "Doğu ve Batı Arasında İslam Kitabından Hareketle Bazı Mülahazalar", *Hece Aylık Edebiyat Dergisi Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç Özel Sayısı*, 11 (2016), 351.

⁸ Esen, "Dini Düşünce Tecdid", 39

⁹ Seyyid Şerif Ali b. Muhammed el-Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rifât*, Mısır: Matbaatü'l-Hayriyye, 1306, s. 47.

¹⁰ Cenan Kuvancı, "Aliya İzzetbegoviç'de 'Dini Yenilenme' Fikri", *ULUSLARARASI BİR BİLGE BİR ÜLKE SEMPOZYUMU 3-5 EKİM 2018 İÇİNDE*, Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2018, s. 174.

adamı ve mütefekkindir. Onu İslami yeniden doğuş ve tecdid meselesinde yoğunlaşmaya sevkeden gerekçe tarihi süreçte gözlemlenen diğer tecdid çabalarının gerekçeleriyle benzerlik arzeder: XIX. yüzyılda İslam coğrafyasının içinde bulunduğu realite ve bu realitenin dinin yapısına uygunluk arzetmemesi. Mevcut durumda Cebelitarık'tan Endonezya'ya kadar bütün bölgelerde çaresiz bir sakinlik ve atalet manzarası egemendir.¹¹ Müslüman halklar aynı yerde devri daim yapmakta, bağımsızlığını yitirerek müstemleke durumuna düşmüş, bağımlılık ve fakirlik içinde, eğitimsiz ve bölünmüştür.¹² Siyasi arenadan çekilen Müslümanlar tarihin dışında kaldıklarından İslam fanatizm, cehalet ve zulüm dini olarak tanıtılmakta ve tasavvur edilmektedir.¹³

Müslüman dünyasındaki bu durum değişmek zorundadır. İslam dünyası içinde bulunduğu uyku komasından kurtularak harekete geçmeli, inançlarıyla örtüşmeyen bu vaziyetten bir an önce kurtulmalıdır. İzzetbegoviç bu komadan çıkışın yolunu İslam'da bulmuştur. Ona göre İslami yeniden doğuş bu uyku komasından uyanıştır. Temel problem İslam'dan uzaklaşmak olduğundan Müslümanlar uzaklaştıkları İslam'a yeniden dönmelidirler.¹⁴ Tecdid-i iman ya da tecdid-i nikaha benzer bir tarzda tecdid-i din yapmalıdırlar. Çünkü tecdid-i din: "Her şeyden evvel yeni anlayış ve yeni irade demektir. Dini tecdit hayatın gerçek hedefi hakkında, neden yaşanır ve ne için yaşanması gerektiğine dair bir anlayıştır. Bu durumda dini tecdit pratikte kendilerine Müslüman diyen veya genelde başkalarının onları Müslüman olarak isimlendirdiği insanların İslamlaşması demektir."¹⁵

İslam yalnızca bir inanç manzumesinden ibaret değildir. O, iman ile birlikte salih ameli de gerekli kılar. İç ile dışı, geçmiş ile

¹¹ İzzetbegoviç, *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*, s. 15.

¹² Aliya İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu* (çev. Rahman Ademi), İstanbul: Fide Yayınları, 2010, s. 30-31.

¹³ İzzetbegoviç, *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*, s. 27.

¹⁴ Asım Öz, *Geleceği Yenilemek- Sunuş*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2017, s. 11.

¹⁵ İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, s. 70.

geleceği, dünyevi ile uhreviyi, ibadethane ile çarşığı tanzim ettiğinden her zaman ve her neslin önünde, sürekli değişime uğrayan dünyada yeni şekiller ve vasıtalarla İslam'ın mesajlarını gerçekleştirme görevi durmaktadır. Bu görevin ihmal edilmiş olması halihazırdaki durumumuzun nedeni olduğundan bizim neslimiz teşebbüste bulunmak zorundadır.¹⁶ İnsanlar arası ilişkileri düzenleyen İslami prensipler ışığında bireysel, ailevi ve toplumsal hayatımızın tüm alanlarında İslam düşüncesinin yenilenmesi gerçekleştirilmelidir. Aliya'ya göre Müslüman halkların hülyasını heyecanlandırarak onlara yitirdiği dinamizmi verebilecek ve onlar arasında gerekli olan disiplin, ilham ve enerjiyi gerçekleştirecek tek düşünce İslam'dır.¹⁷

Fırsatlar ve Engeller

Müslümanların gerçekleştirmekle mükellef oldukları dini tecdid ya da daha doğru bir ifadeyle dine yeniden dönüş teşebbüsünde sahip oldukları bazı fırsatlar ve bazı engeller bulunmaktadır. Fırsatlar ile bu dönüşümü kolaylaştırıcı hatta zorunlu kılan unsurlar, engeller ile dini dönüşümün önüne set gererek onu zorlaştıran unsurlar kastedilmektedir. Aliya İzzetbegoviç konuşmalarında ve eserlerinde bu unsurları bol tekrarlarla dile getirmektedir. Dini tecdidin imkanları/fırsatları şunlardır:

1. *İslam*: Mahiyeti ve muhtevası açısından İslam, dini tecdid yolunda Müslümanların sahip oldukları en büyük imkandır. İslam, hem naslarda mevcut bulunan mesajların toplamı hem de bireysel ve sosyal hayatın her anını kuşatan sistemin adıdır. İslam'ın önerdiği yaşam tarzında iman ile salih amel, dua ile çalışma, mescid ile fabrika birlikte yer alır.¹⁸ Dünya ve ahiret hayatından biri diğeri için feda edilmez. Ne dünyevi olan öncelenerek uhrevi ihmal edilir ne de uhrevi olan öncelenerek bu dünya. İslam'da dünya ile ahiret hayatı arasında sağlam bir denge kurulmuştur. Dış dünyayı düzenleyen ve değiştiren İslam, inananlara dünyayı imar, inşa ve islah misyonunu yükler.

¹⁶ İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, s. 51.

¹⁷ İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, s. 19.

¹⁸ İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, s. 43-47.

Kur'an'da sıkça vurgulanan *el-emri bi'l-marûf ve'n-nehyi ani'l-münker* (iyiliği emretmek ve kötülüğü nehyetmek) ilkesiyle, zulme rıza ve teslimiyet değil ona karşı sabır ve cesaretle direniş emredilir. Akli ve bedeni ifsad eden alkol ve uyuşturucu yasaklanır. İnananların eşitliği ve kardeşliğini, aralarında yardımlaşma ve dayanışmayı öğütler. Batıl inançlara, hurafelere ve cehalete teslim olmaktan kaçınarak tefekküre ve ilme yönelmeyi emreder.¹⁹ İslam'da ibadetlerin bile Allah'a şükür ve tazim yanında birer dünyevi boyutu bulunur. Namaz insanları kötülüklerden alıkoyar.²⁰ Oruç'un pedagojik, tıbbi ve sosyal işlevleri vardır. Zekat ve sadaka, karşılıklı anlayış ve emniyeti temin eden vergilerdir. Hac, inananların yeryüzündeki en büyük ve eşsiz toplantısıdır.²¹

Günümüz Müslüman toplumları ele alındığında içinde buldukları durumun İslam'ın hükümlerinin uygulanmaması ve hayatlarından İslam'ın uzaklaştırılmasının bir neticesi olduğu görülür.²² Netice itibarıyla Müslümanların gerilemesinin sebebi İslam'ın varlığı değil yokluğudur. Müslümanlara arzuladıkları yeniden doğuşunun imkan ve fırsatını verecek, Müslüman coğrafyayı harekete geçirerek onlara geçmişteki dinamizmi yeniden kazandıracak yegane motivasyon kaynağı unuttukları ve uzaklaştıkları İslam'da, İslam'ın dini ve ahlaki normlarının kesin ve samimi olarak uygulanmasındadır.²³ İslam'ı otantik ve bütünlükçü bir varoluş sistemi olarak gören Aliya, bu anlamda İslam'a sonsuz bir güven duyar.²⁴

2. *Allah İnancı*: Aliya İzzetbegoviç'e göre Kur'an'ın ilk ve en önemli hedefi insanda tek, iyi, adil, kâdir-i mutlak ve mâlikü'l-mülk bir Allah inancı şuurunun oluşturmak ve bu şuuru canlı

¹⁹ İzzetbegoviç, *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*, s. 30-34.

²⁰ el-Ankebût, 29/45.

²¹ İzzetbegoviç, *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*, s. 36.

²² Berat Sarıkaya, "Aliya İzzetbegoviç'in Düşünce Dünyası ve İnancını Şekillendiren Tarihsel Arkaplan", *Turkish Studies*, 13/25 (2018), 411.

²³ İzzetbegoviç, *İslami Deklarasyonu*, s. 70.

²⁴ Muhammet Aydın, "Aliya İzzetbegoviç'in Düşüncesinde Dinlerin Diyalektiği ve İslam", *1.Uluslararası Bir Bilge Bir Ülke Sempozyumu 3-5 Ekim 2018 içinde*, Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2018, s. 478.

tutmaktır.²⁵ Müslüman toplumlarda atalet, tembellik, vurdumduymazlık, boş vermişlik ve yılgınlık hüküm sürmektedir. Kur'an'ın her daim canlı tutmayı hedeflediği bu şuur hali Müslümanları harekete geçirecek ve iyi işler yapmaya yöneltecektir. Eşi ve ortağı bulunmayan, mutlak ilim, irade ve kudret sahibi, her şeyin yaratıcısı ve varlık sebebi olan ve yarattıklarını gözleyen bir Allah'a iman, zalim muktedirlere karşı direnç ve mücadelenin dayanağıdır. *Allahu Ekber* ve *Lâ ilahe illallah* bir yandan içindekilerle birlikte yerlerin ve göklerin Allah'ın olduğunu diğer yandan da kendinde güç vehmeden müstekbirlerin ve himlerinin sahte olduğunu deklare eden birer paroladır.²⁶ İslam Allah'a imanı ve O'nun teslimiyeti emreder. Bu teslimiyet insanın özgür ve bağımsız olmasını temin etmekle birlikte Müslüman halkları kontrol altında tutmayı hedefleyen baskı, zulüm ve zorbalıklarla mücadeleyi de gerekli kılar. Allah'a inanan ve güvenen sahte otoriteler karşısından direnç ve metanetini yitirmez.²⁷ Allah'ın her fiilinden haberdar olduğunu, gayret ve mücadelesinin karşılığını mutlaka alacağını bilir.

3. *Muazzam Geçmişimizin Örneği*: Dini düşüncenin tecdidi teşebbüsünü güçlü ve uygulanabilir kılan hususlardan bir tanesi de önceki nesillerde devraldığımız siyasi ve kültürel mirastır. İslam 610 yılında cahiliye toplumu olarak nitelenen kabileler arasında ve o zaman ki medeni dünyanın uzak bir bölgesinde ortaya çıktı. Bir asır içerisinde büyük bir coğrafyaya yayılarak temelleri devamlı hareket ve inşa faaliyetleri olan yeni bir dünya oluşturuldu. Şam, Kahire, Bağdat gibi şehirler başta olmak üzere Arap yarımadasının içinde ve dışında, Anadolu'da Endülüs'te, Maveraünnehir'de medreseler, kütüphaneler, hastaneler, rasathaneler, kültür ve sanat faaliyetleri, mimari, ticaret ve ziraiyatıyla yeni bir medeniyet inşa edildi. İslami ilimlerle birlikte felsefe, mantık, matematik, geometri, astronomi, kimya, tıp,

²⁵ İzzetbegoviç, *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*, s. 65.

²⁶ Aliya İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam* (çev. Salih Şaban), İstanbul: Nehir Yayınları, 1994, s. 223.

²⁷ Hilmi Karaağaç, "Aliya İzzetbegoviç'in Düşünce Dünyasında Allah Tasavvuru", *I.Uluslararası Bir Bilge Bir Ülke Sempozyumu 3-5 Ekim 2018* içinde, Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2018, s. 356.

filoloji, edebiyat, coğrafya ve tarih gibi beşeri ilimlerde çıkış açan faaliyetler icra edildi, eserler kaleme alındı ve bilim adamları yetişti.²⁸ İslam'ın doğuşundan başlayarak Müslüman toplumların Batılı güçler karşısında mağlup olana dek oluşturdukları gelenek önümüzde bir numune olarak durmaktadır. Bu gelenek bize kim olduğumuzu, nereden geldiğimizi hatırlatmakta, gitmemiz gereken yolu aydınlatmakta, onların ilerlerken sahip oldukları ile bizim bugün yitirdiklerimizin mukayesesini yaparak çıkış yolunu bulmamıza olanak tanımaktadır. Bütün medeniyetlerin özü ve ilerlemesi geçmişine dayanak yoluna devam etmesiyle mümkündür. İzzetbegoviç'in ifadesiyle *ne olduğunu ve köklerinin nereden geldiğini bilmeyenler, nereye gideceğini ve yüzünü neye doğru çevirmesi gerektiğini bilir mi?*²⁹

4. *Yeraltı ve Yerüstü Zenginlikler*: İslam dünyası, coğrafi konum itibarıyla hava, deniz ve kara ulaşımı, su kaynakları ve yeraltı zenginlikleri bakımından stratejik önem arz eden bir bölgede yer almaktadır. Özellikle çağdaş dünyada ekonomik zenginliğin belirleyici unsuru olan petrol ve doğalgazda dünya rezervlerinin yaklaşık %70'ine İslam ülkeleri sahiptir. İzzetbegoviç'e göre risk barındırmakla birlikte bu yeraltı zenginlikleri Müslüman dünyasındaki fakirlik ve sefaleti sona erdirecek ve İslam dünyası ile güçlü devletler arasındaki açığın kapatılmasına yardımcı olacak ilahi bir lütuftur.³⁰ Dünya ölçeğinde İslam ülkelerinin sahip oldukları diğer bir avantaj ise nüfustur. Müslüman nüfusu 1.8 milyar kişi ile dünya nüfusunun %24'ne tekabül etmekte ayrıca doğum oranı ve genç nüfus açısından dünya ortalamasının çok üstünde bir orana sahiptir. Aliya'ya göre coğrafi olarak birinci mevkide, muazzam doğal maden yataklarına ve 1.8 milyarlık dinamik bir nüfusa sahip Müslüman halkları dünyada uzun süre mevcut pozisyonunda kalmaz ve kalmamalıdır. Bu anormal duruma son verecek yeni Müslüman neslin önüne engel olabilecek hiçbir güç yoktur.³¹

²⁸ İzzetbegoviç, *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*, s. 18-29.

²⁹ İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, s. 26.

³⁰ İzzetbegoviç, *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*, s. 138.

³¹ İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, s. 16.

Dini tecdidin önündeki engeller ise şunlardır:

1. *Muhafazakar Din Adamları*: İslami yenilenme düşüncesinin önündeki en önemli engel, eski reçeteleri yeterli görerek tecdid düşüncesine karşı çıkan gelenekçi ilahiyatçılardır. Israrla savundukları dogmatik düşüncelerine göre İslam geçmiş ulema tarafından en doğru biçimiyle anlaşıldığı ve yorumlandığı için bugün yapılması gereken geçmişte ortaya konulana sınımsız sarılmaktır. Zaman ve zeminin ortaya çıkardığı yeni durum ve ihtiyaçların göz önüne alınarak yeni yorumların yapılmasını ve yenilenme çabalarını dinin kudsîyetine ve bütünlüğüne yönelik saldırı olarak görmektedirler. İzzetbegoviç, İslam'a karşı duyulan sevgi ve onu koruma içgüdüsünden kaynaklandığını düşündüğü bu tavrı patolojik, gericilik ve dar ufukluluk olarak niteler.³² Diğer yandan ona göre bu tür bir bakış açısına sahip olan din adamları İslam'ın daha ziyade şekli ve formel boyutuyla ilgilendiklerinden onlardan yeniden doğuş için radikal bir adım atmaları ve bunun önderliğini yapmaları da beklenmez.³³

2. *Geçmişî İnkâr/Geleneği Red*: İslami yenilenme düşüncesinin önündeki ikinci engel ilerlemenin yolunun Batıya teslimiyet ve bu uğurda ayak bağı olarak kabul edilen geleneği, dolayısıyla da dini terk etmekten geçtiğini düşünen zihniyettir. Kendilerini modernist ve ilerici olarak gören bu zihniyet sahiplerine göre dünya da söz sahibi olmak İslami değerlerden uzaklaşarak batılı değerlere teslim olmakla mümkündür. İzzetbegoviç'e göre onlar, yerli kanaat, adet ve inançların tahrip edilerek yerine yabancı olanların ikame edilmesiyle kısa sürede olağanüstü ilerleme kaydedileceğini zanneden batıcılardır. Gelenekçilerin İslam'ı temsil ettiği düşüncesinden hareketle geleneğe ve İslam'a toptan karşı çıkarlar. Bunlar İslam dünyasının geri kalımlılığının reçetesini içeride aramak yerine başkalarına ait yabancı reçetelere sarılmaktadırlar.³⁴

³² İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, s. 22.

³³ Aliya İzzetbegoviç, *Geleceği Yenilemek* (der. Asım Öz), İstanbul: Pınar Yayınları, 2017, s. 35.

³⁴ İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, s. 21-24.

3. *Yanlış Eğitim ve Terbiye Sistemi*: İslam toplumlarının eğitimsiz ya da yanlış eğitilmiş olması yenilenmenin ve ilerlemenin önündeki diğer bir engeldir. Bu gün İslam ülkelerinde eğitime yeterli mali kaynak aktarılmamakta³⁵ ve Müslüman bireylerin okur-yazarlık oranı dünya ortalamasının altında bulunmaktadır.³⁶ Diğer yandan Müslüman ülkeler İslam ahlakına uygun ve toplumlarının ihtiyacına cevap verebilecek bir eğitim sistemine de sahip değillerdir. Çünkü kadro, program, para ve ideolojik bakımdan yabancılara ait okullarda yetişen nesiller ve geleceğin aydınları kendi halkının meyil ve çıkarlarına elverişli bir çıkış yolu bulma imkanına sahip değillerdir. Bu durum aydınlarla halk arasında derin uçurumların oluşmasına ve Müslüman halkı eğitim kurumlarına mesafeli bir pozisyon almaya sevk etmiştir.³⁷

Öneriler

Aliya İzzetbegoviç, eserlerinde ve hitaplarında İslam toplumlarının hali hazırdaki durumu, bu duruma gelinmesinin sebepleri ve etkenleri, çıkış yolunda sahip olduğumuz imkan ve maniaların yanı sıra çıkış yollarına da değinir. O, söz konusu yolları şu cümlelerle özetler: *Bana göre şu üç meselede birliğin sağlanması halinde İslam dünyası için güzel günlerin gelmesi mümkündür. Bunlar da İslam'a dönüş, kültürel canlanma ve Müslümanlar arasında birliğin kurulması.*³⁸

İzzetbegoviç'in İslami düşüncesinin yenilenmesine ilişkin önerileri maddeler halinde şu şekilde sıralanabilir:

1. *Allah'a halisane ve güçlü bir iman*: Allah'a iman, O'na itaat ve teslimiyet İslam'ın temeli ve özüdür. Allah indinde insanlara takvadan başka üstünlük verilmediğinden tüm insanlar eşittir. Kısmen peygamberler istisna olmakla birlikte seçilmiş ırk ve sınıf; dokunulmaz, yanılmaz, her şeyi bilen ölümsüz kişiler

³⁵ İzzetbegoviç, *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*, s. 33.

³⁶ İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, s. 30.

³⁷ İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, s. 34-35.

³⁸ İzzetbegoviç, *Geleceği Yenilemek*, s. 67-68.

yoktur. İnsanın değeri hayatı ve icraatlarıyla doğru orantılıdır.³⁹ Mutlak kudret sahibi olan Allah'a itaat ve teslimiyet gayrının iradesi karşısında bağımsızlık demektir. Özellikle de kendinde mutlak kudret vehmeden zorbalara karşısında. İzzetbegoviç'e göre Allah'a teslimiyet kişiyi itim'nan, azim ve sebat sahibi yaparken sergilediği mücadeleyi de insani ve makul kılar. Çünkü inanan insan hem Allah'ın iradesinin tahakkuk edeceğinin hem de kendisinin cehd ve gayret sarfetmesi gerektiğinin farkındadır.⁴⁰ Allah'ın takdirine teslimiyet kişinin kendi faaliyetlerinin neticelerine yönelik bir iç tutum, yani gayretten sonra sonuca rıza olduğundan atalet ve pasiflik değildir. Aksine i'lâyî kelimetullah uğrunda mücadeledir.

2. *İslam'ın dini ve ahlaki normlarının kesin ve samimi bir şekilde uygulanması*: Allah tarafından insanlığın dünya ve ahiret saadeti için temin amacıyla gönderilen İslam'ın insanın kendisi, rabbi ve diğer varlıklarla arasındaki ilişkileri düzenleyen değişmez evrensel prensipleri ile birlikte değişebilen üretimsel, toplumsal ve siyasal sistemleri bulunmaktadır. Her çağda Müslüman nesillerin görevi: İslam'ın değişmez temel mesajlarını değişen dünyaya yeni şekil ve vasıtalarla sunmaktır.⁴¹ Bu misyonunu gerçekleştirmeye girişmeden önce herkes kendi iç temizliğini gerçekleştirmelidir. Herkesin Hz. Muhammed'in *büyük cihad* olarak nitelediği kendi nefsiyle muhasebesini ve kendi iç arınmasını temin etmesi gerekir. Öncelikle Müslüman bireyler İslam'ın temel ahlaki düsturlarını benimsemek ve bunu yaşamlarında icra etmekle mükelleftir. Zira İslam sadece birer inanç manzumesinden ibaret değildir. O, insan hayatını bütün yönleriyle kapsayan bir sistemdir. İslami inanca sahip olmakla beraber gayri İslami yaşamak mümkün değildir. İslam; sadece Allah'a teslim olmayı, mücadeleyi, birliği, çalışmayı ve dayanışmayı emrederken Müslüman toplumlar eğitimsiz, ahlaksız, fakir, tembel, pasif, esir ve paramparça olamaz. Müslüman

³⁹ İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, s. 58.

⁴⁰ İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, s. 311.

⁴¹ İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, s. 48-51.

halkların içerisinde buldukları durum ancak İslam'ın mürte-di olduğunda mümkün olabilir.⁴²

İzzetbegoviç'e göre İslam, Müslümanların hayatlarına yeni bir ruh ve heyecan getirebilecek, onlara gerekli disiplin ve ener-jiyi temin edebilecek tüm vasıflara haizdir. Bunun kanıtı ilk Müslümanların sergilediği mücadelede açıkça görülür.⁴³ İna-nanların uzun süredir şahsi ve toplumsal hayatlarından dışla-dıkları İslam, yeniden hayatlarına dahil olduğunda onları ay-dınlık günlere ulaştıracaktır.

3. *Kur'an-ı Kerim'in öncelenmesi*: Kur'an-ı Kerim, yüce Al-lah'ın insanlara son mesajı ve Müslümanların temel kaynağıdır. İslam toplumların altın çağını yaşadıkları dönem ile gerileme ve çekilme dönemlerinde Kur'an'la irtibatları farklılık arz eder. İzzetbegoviç'e göre her kalkınma ve atılım Kur'an'ın öncelen-mesi, onunla canlı ve dinamik bir irtibat kurulmasıyla başlamış-tır. Kur'an'la irtibatın hayatiyetini kaybetmesi ise duraklamanın ve gerilemenin başlangıcı olmuştur. Bu dönemde Kur'an kanun otoritesini kaybederek türlü makamlarla okunan, okuyup an-lama ve pratize etme yerine güzel seslerle tilavet edilen ve gü-zel hatlarla yazılan kutsal bir eşya halini almıştır.⁴⁴ Halbuki Kur'an sıklıkla iman ve salih ameli birlikte vurgular.⁴⁵ Müslü-manların aktif karakterini kaybeden Kur'an'la irtibatlarının yeniden aktive edilmesi, hayatımızda nasıl uygulayacağız soru-suna cevap bulmak amacıyla Kur'an'ın okunması, araştırılması ve yorumlanması, içeriği ve öneminin kavranması gerekmektedir. Kur'an, yitirdiği kanun olma niteliğini yeniden kazandı-ğında inananlara muhtaç oldukları mücadele azim ve ruhunu temin eden bir kaynak olacaktır.

4. *Müslüman toplumların dini, kültürel ve siyasi birlikteliği*: Müslümanların içinde buldukları vaziyetten kurtuluşlarının en önemli reçetesi kendi aralarında tesis edecekleri birlikteliktir.

⁴² İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, s. 31.

⁴³ İzzetbegoviç, *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*, s. 18.

⁴⁴ İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, s. 32-33.

⁴⁵ İzzetbegoviç, *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*, s. 158.

İslam toplumları son iki asırda daha önce hiç olmadıkları derecede olumsuz bir durumdadılar. Yirminci asrın başlarında neredeyse bağımsız bir İslam ülkesi bulunmamaktadır. Genç nüfus ve tabii zenginlikler açısından dünya ortalamasının çok fevkinde olmalarına rağmen siyasi, ekonomik ve teknolojik olarak dünya ölçeğinde yok hükmündedirler. İslam, tüm farklılıkları bir yanda tutarak ümmet ve kardeşlik prensibiyle siyasi ve kültürel olarak Müslümanların birleşmelerini ister.⁴⁶ Tesis edilecek kardeşlik Müslüman halkların başkaları adına aralarında savaşmalarının önüne geçerek birlikte hareket etmelerini sağlayacaktır. Özellikle geniş ve bereketli bir coğrafyaya dağılmış Müslüman kitleler sahip oldukları beyin gücü, genç nüfus, yeraltı ve yerüstü zenginliklerini bir araya getirdiklerinde İslam, çift kutuplu dünyada üçüncü bir alternatif olma imkanını elde edecektir.

5. *İslami eğitim/terbiye sistemi*: İslam'ın vazettiği ahlak yapısına uygun, Müslümanların sorunlarına ve ihtiyaçlarına elverişli yerli bir eğitim sistemi dini düşüncenin yenilenmesinin önünü açarak onu gerçekleştirilebilir kılabilecek zorunlu unsurdur. Böylesi bir eğitimle öncelikle toplum, kendi değerlerini terk ederek halkına yabancılaşmış aydınlar yerine milli aydınlarını yetiştirme imkanına kavuşacaktır. Milli eğitim sistemiyle yetişen aydınlar ile halk arasındaki uçurum ortadan kalkacağından aydınlar toplumun değişim ve dönüşümüne önderlik edebileceklerdir. Yabancı tedrisat nedeniyle eğitim kurumlarıyla arısına mesafe koyarak eğitimden uzaklaşan toplum ise inanç ve değerlerine uygun eğitimle barışarak cehaletten kurtulacaktır. Kendi aydınlarının etrafında toplanan Müslüman kitleler onların rehberliğiyle üzerine serpilmiş ölü toprağından silkinerek harekete geçecektir.⁴⁷ Netice itibarıyla İslami terbiye sistemiyle Müslümanlar hem peşinden güvenle gidebilecekleri kendi aydınlarına kavuşacak hem de geri kalmanın birincil faktörü olan cehaletten kurtulmuş olacaklardır.

⁴⁶ İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, s. 54.

⁴⁷ İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, s. 39-40.

Sonuç

Aliya İzzetbegoviç, son asır İslam dünyasının yetiştirdiği düşünce ve siyaset adamlarından biridir. O siyasi bir kahramandır. Çünkü İslam topraklarının bir ucunda batı ile yüz yüze bir coğrafya da bir avuç sayılabilecek Müslüman Boşnak halkıyla birlikte kendisini yok etmek isteyen Sırp ve Hırvat ordularına karşı sahada olağanüstü bir mücadele vermiştir. Diğer yandan da sergilenen soykırımı görmezden gelerek sessizliğe bürünen dünyanın dikkatini çekebilmek için büyük bir diplomasi faaliyeti yürütmüştür. İzzetbegoviç, aynı zamanda dünya gündemini takip eden, Müslümanların ve halkının sorunlarıyla dertlenen, çıkış yolları arayan, teklif ve önerilerde bulunan Müslüman bir mütefekkindir.

İzzetbegoviç, Müslüman milletlerin uyanarak kendisine gelmesini, harekete geçmesini ve geçmişteki ihtişamlı günlere geri dönmesini sağlayacak yegane unsurun İslam olduğunu kabul eder. İslam geçmişte verdiği dinamizmi bu gün ve gelecekte de vermeye muktedirdir. Çöl ikliminde kabileler halinde yaşayan Araplar İslam'la şereflendikten çok kısa bir süre sonra ondan aldıkları ilhamla dünyanın dört bir yanına yayılmışlar, şehir ve medeniyetler inşa etmişlerdir. İslam ile Müslümanlar arasında irtibat canlılığını muhafaza ettiği sürece inananların yönü hep ileriye doğru olmuştur. İzzetbegoviç'e göre Müslüman toplumların günümüzde geri kalmalarının nedeni ise İslam ile aralarındaki irtibatın canlılığını kaybetmiş olmasıdır. İrtibatın gevşekliği ya da kopması gerilemenin nedeni ise harekete geçerek ilerlemeyi sağlayacak olan Müslümanların İslam'a geri dönüşüdür. Dini tecdid veya İslami yeniden doğuş olarak adlandırılan bu dönüşümde tahrif olmadan bizlere ulaşan son ilahi din olan İslam, sahip olduğumuz Allah inancı, geleneğimiz, beşeri ve doğal zenginliklerimiz en önemli imkanlarımızdır. Bu dönüşümü zorlaştırabilecek unsurlar ise gelenekçi ilahiyatçılar, batıcı aydınlar ile bünyemize uymayan yabancı ve yanlış eğitim sistemidir.

Sonuç olarak Aliya'nın düşünce yapısına göre coğrafya-

mızda beklenen yeniden doğuş ancak İslam sayesinde mümkün olacaktır. Bunun için inananların Allah'a güçlü ve samimi bir inançla teslim olmaları, dini ve ahlaki esasları tatbik etmeleri, Kur'an'ı kendilerine bir hayat düsturu edinmeleri, kardeşler olarak bir araya gelmeleri ve yeni nesilleri yetiştirecek milli bir eğitim sistemi inşa etmeleri gerekmektedir.

Kaynaklar

Aydın, Muhammet, "Aliya İzzetbegoviç'in Düşüncesinde Dinlerin Diyalektiği ve İslam", *1.Uluslararası Bir Bilge Bir Ülke Sempozyumu, Gümüşhane, 3-5 Ekim 2018* içinde, Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2018, 471-489.

Cürcânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed, *Kitâbü't-Ta'rifât*, Mısır: Matbaatü'l-Hayriyye, 1306.

Çağman, Engin "Aliya İzzetbegoviç'e Göre İslam Dünyasının Gerileme Sebepleri ve Çağdaşlık", *Hece Aylık Edebiyat Dergisi Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç Özel Sayısı*, 11 (2016), 571-574.

Esen, Muammer, "Dini Düşüncede Tecdid", *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 7/2 (2009), 39-52.

Görgün, Tahsin, "Tecdid", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XL, 234-239.

İşık, Vahdettin, "Doğu ve Batı Arasında İslam Kitabından Hareketle Bazı Mülahazalar", *Hece Aylık Edebiyat Dergisi Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç Özel Sayısı*, 11 (2016), 350-359.

İzzetbegoviç, Aliya, *Doğu ve Batı Arasında İslam* (çev. Salih Şaban), İstanbul: Nehir Yayınları 1994.

İzzetbegoviç, Aliya, *Geleceği Yenilemek* (der. Asım Öz), İstanbul: Pınar Yayınları, 2017.

İzzetbegoviç, Aliya, *İslam Deklarasyonu* (çev. Rahman Ademi), İstanbul: Fide Yayınları, 2010.

İzzetbegoviç, Aliya, *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları* (çev. Rahman Ademi), İstanbul: Fide Yayınları, 2014.

Karaağaç, Hilmi, "Aliya İzzetbegoviç'in Düşünce Dünyasında Allah Tasavvuru, *1.Uluslararası Bir Bilge Bir Ülke Sempozyumu, Gümüşhane, 3-5 Ekim 2018* içinde, Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi

Yayınları, 2018, 350-357.

Kuvancı, Cenan, "Aliya İzzetbegoviç'de 'Dini Yenilenme' Fikri",
*I.Uluslararası Bir Bilge Bir Ülke Sempozyumu, Gümüşhane, 3-5 Ekim
2018* içinde, Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları,
2018, 173-181.

Öz, Asım, *Geleceği Yenilemek- Sunuş*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2017.

Özervarlı, M.Sait, *Kelâm'da Yenilik Arayışları (XIX. Yüzyıl Sonu-XX.
Yüzyıl Başı)*, İstanbul: İsam Yayınları, 1998.

Sarıkaya, Berat, "Aliya İzzetbegoviç'in Düşünce Dünyası ve İnancını
Şekillendiren Tarihsel Arkaplan", *Turkish Studies*, 13/25 (2018),
401-415.

